

„ЗЛАТНАТА ЯБЪЛКА“ И „КОЛАНЧЕТО ЗА РОЖБА“ – РЕПРОДУКТИВНИ РИТУАЛНИ ПРАКТИКИ И МАРКЕРИ НА ЛОКАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ

Атанаска Маджарова

“THE GOLDEN APPLE” AND THE BELT FOR BIRTH – RITUAL REPRODUCTIVE PRACTICES AND LOCAL IDENTITY MARKERS

Atanaska Madzharova

Abstract

Each year, two weeks before Easter, the church in the neighborhood of Gorni Voden in Assenovgrad accommodates a congregation which comes for a specific purpose – to pray for a child birth. In the countryside and throughout the country, the holiday is known as the “Golden Apple” – a name almost replacing the name of the church “Our Lady of the Assumption”. The popularity of the holiday is owing to the unique practice – the couples eat an apple as part of the ritual of conceiving a child. In addition to this practice, the women also receive a conception belt from the church. These two reproductive ritualistic practices are of interest because of the way they are carried out with new integrated elements each year.

These popular customs are part of the folklore-magic tradition of Asenovgrad and have an important place in the description of the history of assistance (help) in conception. What makes them so specific is that they are loaded with symbolism and serve as a link between the personal and collective attempts to tackle the problem of infertility. Considered useful and helpful in overcoming sterility, these practices remain persistent over time, and are still relevant.

Keywords: *apple, birth-giving belt, child birth, church, magic, folklore, faith, infertility, ritual, St. Mary*

Всяка година две седмици преди Великден местната църква в квартал Горни Воден в град Асеновград събира миряни, които отиват с конкретна цел – да се помолят за дете. В околността и цялата страна, празникът е известен като

„Златната ябълка“, наименование, почти заместило собственото име на църквата „Света Богородица Успение“. Популярността се дължи на уникалния за страната местен празник, при който двойки изяждат ябълка като част от ритуала за зачеване на дете. Освен тази практика, от църквата бездетните жени си тръгват и с коланче за рожба. Тези две репродуктивни ритуални практики предизвикват интерес с начина, по който се изпълняват всяка година и новите елементи, които се интегрират в тях.

Двата обичая са част от традиционната фолклорна обредност на Асеновград и заемат важно място в описанието на историята на асистирането (помощта), която се оказва за зачеване. Това, което ги прави специфични е фактът, че са символно натоварени и служат като свързващо звено между личните и колективните опити за справяне с проблема „безплодие“, считат се за полезни и помагачи за преодоляването му, което ги прави устойчиви във времето и все още практикувани. Важна е ролята им и за психологическия ефект, който създават – смирение, спокойно приемане на ситуацията на бездетство, засилване на личната вяра в успешното справяне с проблема.

В хода на работата са проведени редица консултации с доц. Вихра Баева по темите, свързани с двете богослужебни практики – „златната ябълка“ и „коланчето за рожба“, с проф. Мария Шнитер за работата по разбирането и анализа на молитвените текстове, съпътстващи неизменно ритуалните практики с ябълката. Проведено е интервю с г-жа В. Р., която разказа личния си опит от две свои посещения на празника и как тя го възприема за себе си. Използвани са и релевантни към темите литературни източници, както и данни от лични наблюдения на празника.

Близостта между двете ритуални практики се състои в еднозначната им връзка с жената и с репродуктивната ѝ роля. Провежданите практики биха могли да се определят като общият, заварен контекст на пронатализъм на локално ниво, тъй като двата обичая са маркери на местна религиозна идентичност за района на Асеновград. Оттук и методологическата обосновка за избора на тези практики:

- Те са част от историята на репродуктивната помощ в български контекст, натоварени са със символика и служат като свързващо звено между личните и колективните опити за справяне с проблема;
- считат се за полезни и помагачи за преодоляването на безплодието, което ги прави устойчиви във времето и все още практикувани;
- важна е ролята им в психологическия ефект, който създават – смирение, спокойно приемане ситуацията на бездетство, преосмисляне на родителството, засилване на личната вяра.

Интересът към темата е свързан с устойчивостта на обичая през годините и в същото време с измененията, които настъпват при провеждането му. Целта на описанието е да се даде отговор на въпроса дали медицинското знание е изместило преднаучното. Отговорът до който се достига е, че се практикуват заедно, без да се противопоставя научното знание на ритуалния опит.

Обичаят „златната ябълка“ е част от локална религиозна традиция и се извършва единствено в църквата „Света Богородица Успение“¹ в квартал Горни Воден, община Асеновград. Празникът не присъства в религиозния календар на страната ни като цяло, но по думите на Нина Николова (съпругата на отец Живко) той вече е „официално повсеместен“ (т.е. идват хора отвсякъде). В църковния календар се отбелязва като „Акатистова събота – Чудотворна икона „Златна ябълка“. Особен интерес за етнолога доц. Вихра Баева е представлявал, както той, така и коланчето за рожба, върху които тя подробно и с прецизност е работила и описала в своите теренни изследвания и задълбочени анализи (Баева 2012, 2013).

Безспорно празникът е маркер на културната и религиозна идентичност на квартала. Честването му е естествен резултат от културното взаимодействие между старото гръцко население, живяло в района и българските преселници², които са го наследили и продължили да го отбелязват. Обичаят се чества в деня на Акатиста на Пресвета Богородица³. Датата е подвижна, но се отбелязва винаги в петата събота от Великия пост. Празникът е характерен с вярването, че двойките, които дълго време не са имали дете, след като ритуално изядат ябълката, дадена от свещеника, не след дълго се сдобиват с наследник. Произходът му е свързан с вярата в чудо, случило се през 1765 година, извършено от Божията Майка чрез нейната чудотворна икона. Описано е в синаксар за златната ябълка от Ананий Клинис, който тогава е бил игумен на манастира „Св. св. Кирик и Иулита“, разположен в същия квартал⁴.

Празниците, провеждани в горноводенската църква биха могли да се разгледат в техните два аспекта на протичане, обединени от сакралността на църковното пространство и водещата фигура на енорийския свещеник: църковната християнска литургия и фолклорно-магическите елементи. Фолклорно-магическата страна на празника безспорно е тази част, която е свързана с ритуалното изяждане на осветения плод – сакрализиран чрез престоя си в църквата и бли-

¹ Популярна още като „Света Богородица Успение-Златната ябълка“ - по името на ритуала.

² До 1924 г. с. Горни Воден е било населено с гръцко население, а храмът до 1906 г. е бил подчинен на Константинополската (Вселенската) патриаршия. (През 1924 г. по споразумението „Моллов Кафандарис“ местното гръцко население бива изселено в Гърция, а тук пристигат българските бежанци – тракийци и македонци, от Гърция. (В: Асеновградски новинар, № 13, от 04.04.2011, с. 8: с ил.)

³ „Богородичният акатист е най-прочутият хвалебствено-благодарствен химн в чест на Богородица...В съвременната църковна практика акатистът се разделя на четири части, които се пеят по време на вечерните служби през първите четири петъка от Великия пост, а целият акатист се изпълнява на петия петък вечерта, както и на следващата сутрин, по време на литургията на петата събота от Великия пост. Именно тази събота се празнува като Акатист на Пресвета Богородица. Този ден в Горни Воден и околните селища е известен като Златната ябълка.“ (Баева, 41)

⁴ Храм «Света Богородица успение – златна ябълка». История на храма: <http://zlatnaiabalka.com/index.php/layout> (Последно влизане 17.04.2018)

зостта до чудотворната икона. От ябълките се изработва венец, който се поставя на олтара над иконата на Богородица още в началото на Великите пости, и престоива там около пет седмици. На празника ябълките се свалят и се раздават на двойките, които идват в църквата на този ден.

Днес не е задължително лично да се получи ябълка и коланче. Служителите в църквата вече имат опит с изпращането им в друг град и дори в друга държава. Ябълки, поставени в кошница пред иконата има през цялата година, което дава възможност тази богослужебна практика да се извършва не само в самия празничен ден. По същия начин, молитва за рожба може да се чете по всяко време на годината и двойките винаги получават ябълка и коланче. Тук няма да бъде обърнато задълбочено внимание на символиката⁵ на ябълката във фолклорни, религиозни и друг тип сюжети, а интересът ще бъде концентриран единствено върху символиката и ролята ѝ за протичането на конкретната ритуална практика.

Изяждането на ябълката, която вече е придобила сакрална стойност, изисква да се извърши след като мъжа и жената са постили по време на Великденския пост. Тя се разделя между двамата и се изяжда на гладно. Ябълките се предоставят от църквата, но също така всеки може да носи своя, ако желае. Тя обаче трябва да престои на олтара или пред иконата, за да добие сакрални свойства. Тъкмо заради освещаването останалите, неядливи части на плода не бива да се изхвърлят, а е редно да се зароят в градина или саксия. Действие, което връща към популярната приказка за тримата братя и дървото, раждащо всяка година по една златна ябълка. Когато царят-гущер подарява на дядо Върбан белоко-рото дръвче в знак на благодарност, че е спасил живота на детето му, той му заръчва: „Плодовете на фиданката изяж, а семките им пръсни по градините – да поникнат още много фиданки и да се развядят по цялата земя.“ Разпръскването на семките по земята безспорно е свързано с мотива за оплождането и плодородието.

Изборът на ябълка не е случаен. Плодът заема важно място в брачно-любовните отношения и присъства в ритуалите, свързани с тях. Например „когато двама се харесат, те си разменят ябълка – най-голям знак на любовта. Вероятно ябълката символизира плодородие (като плодовито дърво) и любов. Такъв е смисълът и при сватбените обичаи: младоженците ядат ябълка, за да имат деца. Тя украсява сватбеното знаме и кумовото дръвце.“ (Беновска 1995: 139) Според авторката, в гръцкия фолклор има песенен мотив, който показва ролята на ябълката за появата на дете:

*Седеше Марука на прозорчето
и пошиваше слънцето и месечинката.*

⁵ Значението на плода, който се използва за извършването на ритуала не е случайно, тъй като „символиката на ябълката в християнската култура и във фолклора в българска, балканска и по-общо европейска среда се свързва със значения като плодородие, любов, познание, изобилие.“ (Баева 2012: 49)

*Мина и Димос юначето
и ѝ хвърли ябълка, ябълка златна.
– Не я яж, Марука, ще родиш детенце –
изяде я Марука и роди детенце. (Беновска 1995: 140)*

Сходството в мотивите за употребата на ябълката в българския и гръцкия фолклор не е случайно, тъй като традицията в асеновградско е наследена от старото население, което го е населявало до 1924 г. Защо обаче ябълка? В различните области на страната се използват различни по вид дървета. Голяма група са обединени от изискването за плодовитост (ябълка, круша, слива и др.); друга група са бодливи храсти (шипка, роза); трета група дървета са обединени от изискването за здравина (брян, бук, клен, ясен). Следващият, най-съществен обреден момент е приготвянето и украсяването на сватбеното знаме. На върха на пръта се забожда червена или „позлатена“ (варокосана) ябълка. По-рядко слагат лук, смокиня, дюля, лимон или друг плод. В Югозападна България към върха на пръта се поставя перпендикулярно къса пръчка, която образува с пръта кръст. На всеки от трите върха на кръста се поставя ябълка (Иванова 1984: 59–62).

Ябълката има широко присъствие във фолклорната култура. Известно е, че двама влюбени си разменят ябълка; жена, очакваща дете, поглежда дървото или плодовете му, за да бъде то червенобузо. Така този плод се възприема като символ на любовта, брака и децата.

Ябълката всъщност не вирее по земите между Тигър и Ефрат, където е предпологаемото място на Едемската градина; тя се появява в контекста на европейската култура, вероятно под влияние на фолклора. Отъждествяването на ябълката със забранения плод, фиксирано във фолклора на различни европейски народи, намира отражение в европейското религиозно изкуство (както католическо, така и православно) и в крайна сметка се възприема и настанява трайно в християнската култура.⁶ (Баева 2012: 51)

Ябълката в християнската култура е позната предимно с препратката към плода на греха, извършен от Ева. Баева прави интересно сравнение между нея и Богородица: „като своеобразен контрапункт на греховната женственост се явява образът на Богородица, „новата Ева“, чрез която става възможно изкуплението и спасението на човечеството.“ (Баева 2012: 52) Ако в библейския случай, плодът е източник на познание и на срам от осъзнаването на човешката телесност и плътския образ на мъжкото и женското тяло, то „новата ябълка“ е своеобразен източник на надеждата за забременяване.

Връщайки се към случая Горни Воден, можем да видим как метафората на Богородица като „новата Ева“ се буквализира в образа на ябълката, която Девата получава на Благовещение. Също като Ева, Мария изяжда ябълката, дадена на този път от ангела, а не от змията, и очиства човечеството от първородния грях, като ражда Спасителя на света. (Баева 2012: 52) Част от противопоста-

⁶ Повече за връзката на ябълката с плода на греха вж. Баева 2012

вянето на двете ситуации е и състоянието на чистота, когато се изяждат двете половини от разделената и осветена ябълка. Благодарение на поста телата на двамата са вече пречистени и могат да приемат плода в себе си. Елемент от протичането на празника е преспиването в църквата в нощта преди самия празник (петък срещу събота). Каноничният аспект на празничния обред се състои в провеждане на литургия и изчитане на молитва за рожба.

За разбирането на структурата и смисъла на молитвения текст бе проведена среща-консултация с проф. Мария Шнитер⁷. Според нея елементите в текста са няколко: старозаветен разказ или сюжет, който препраща към пример, аналогичен и свързан с конкретната проблемна ситуация, налагаща отправяне на молебна. В случая това е споменаването на „многого Твои чудеса“, „и те като Тебе“, „Плодете се и множете се, пълнете земята и обладайте я!“⁸; целта е даряване на „свидна рожба на безплодни съпрузи, та и те като Тебе да се удостоят с дара на благословеното майчинство и родителство“, „да им даруваш утеха и радост“, „за спасение и вечен живот“, „бъди наша златна надежда и упование“, „изпълни с радост и веселие всички, почитатели Твоята свята икона и всекиму помогни според неговата нужда“, а в тропара се заявява като цел също и „изцери и безплодието на нашите души“. Молбата е за помощ и излекуване, за зачеване, като се прави препратка към родителите на Дева Мария – Йоаким и Ана.⁹ Именуването на молещите се е изразено по следния начин: „тези твои раби (имената на двойките или само на жените), „бездетните съпрузи“ (в тропара) следва изброяване, което е наслагване на „функционални паралелни синоними“ (Мария Шнитер), които целят да опишат физическото и духовно състояние на кризата от безплодието: ние – немощните, живеещи в глад и мор, страдащи от „неизлечими болести“ и „внезапна смърт“. Тези крайни състояния засилват и подчертават сериозността на безплодието и се фокусират върху нуждата от божествена помощ. Като начини за измолване на помощта за сдобиване с рожба са посочени самият молебен – „усърдно ти се молим“, за да се постигне пречистване от грехове, извършването на които се счита причина за наказание и бездетство на семейството: „приеми милостиво тяхното Покаяние и Изповед“, а също така и даването на „обети“: пренасяне на „плодове на покаяние“, обещание „че ако им даруваш чедо ще го възпитат в Светата Православна вяра и благочестие“, които могат да бъдат разгледани като контрадарове.

Тук е важно да се отбележи, че това заричане като обещание за бъдещо последващо действие е запазено и до днес. Утвърдила се е практиката децата, чиито родители вярват, че са родени с помощта на ритуала, да бъдат кръщавани

⁷ За повече информация относно структурата на молитвените текстове виж Шнитер: 27–30

⁸ „И благослови ги Бог, като им рече: плодете се и множете се, пълнете земята и обладайте я и господарувайте над морските риби (и над зверовете), над небесните птици (и над всякакъв добитък, над цялата земя) и над всякакви животни, които пълзят по земята.“ Битие 1: 28

⁹ Жития на светиите. Синодално издателство, София, 1991 година, под редакцията на Партений, епископ Левкийски и архимандрит д-р Атанасий (Бончев): http://www.pravoslaviето.com/life/09.09_sv_Joakim_Anna.htm#2 (Последно влизане 21.06.16)

в църквата в Горни Воден и да им се дават имената Мария (на Дева Мария) или Ана/Анна (на майката на Дева Мария).

Другият начин е чрез измолването на желаното дете от Исус Христос през Дева Мария, която като негова майка може да го моли за чудеса: „защото няма Твоя Молитва, о Всемилосърдна Владичице, която да не е чула пред престола на Всевишния“, „Не ни лишавай и от Твоето всесилно ходатайство“. Ходатайството е именно измолването чрез Дева Мария на чудодейна помощ от нейния син – „нзи, който дарува преблагословена Рожба на безплодните Йоаким и Анна“, „Творец на чудеса и Създател на цялото творение“ (в тропара). Молитвата конкретно е формулирана като желание Синът да прослави иконата, именувана „Златна ябълка“ с много чудеса и „най-вече да дарява рожби на бездетните съпрузи“. Молитвеният текст би могъл да се разглежда като израз на желания.

Анализът на съдържанието на молитвения текст се дължи на интереса да се разбере по какъв начин, т.е. с какви думи се призовава божествена помощ. Като при извършването на всеки молебен (за дъжд, плодородна година, спиране на природно бедствие) основна част от ритуала са думите, които се изричат и чрез тях се цели омилоствивяване на божеството. Това е така, защото молитвата е „човешко послание към отвъдните сили.“ (Шнитер 2001: 33) Чрез молитвеното обръщение човек встъпва в единение с Бог и може да осъществи своята „комуникация“ с Него – да отправи благодарност или да поиска помощ за своите земни дела. „Тя е „комуникат“ с двойка функция. Като художествена информация тя е адресирана до потенциалния читател/ слушател, а като хиперкомуникат изразява същността на човешкото отношение към Бога и е послание-отговор на човечеството към трансцендентното.“ (Шнитер 2001: 26–27)

По лични наблюдения върху празника и особено по време на провеждането му на 01.04.2017 г. една част от двойките действително присъстват с цел да получат духовна помощ в опитите си да имат дете. Те са най-видимата група, тъй като си закупуват книжката с молитвата и други предмети, съпътстващи провеждането на ритуала. Освен това изчакват да приключи службата, за да им бъде прочетена от свещеника индивидуална молитва за чадородие.

Друга група са тези, които са дошли с децата си в знак на благодарност за вече роденото им дете. Винаги присъстват представители на медиите и изследователи. Разбира се редовни са жителите на квартала, които отиват заради участие в обичайната служба, да си вземат ябълка за здраве и да хапнат от курбана, който се раздава на този ден. Респондентка от Асеновград, дошла със сина си да присъства на празника, разказа в интервю, че „попът (един млад беше) само мина с кандилото над курбана и... мрън-мрън...(А.М.: Постен фасул, нали?) не от сърце да го опеа, ами ей така...нямаше и пет минути да го опеа, кандилцето и ‘айде... (А.М.: По задължение) Да, фасул... Това беше, а бабите се бяха наредили пред казана и чакаха да се наядат. Хората отиват да си вземат кой за здраве, кой за болест, кой за не знам какво... ама бабичките, понеже няма какво да правят и отиват да си спестят обяда“. По отношение на „златните“ ябълки,

които традиционно украсяват иконата, а след това се раздават на дошлите, жената споделя: „мислехме, че вътре ще дадат ябълки, защото имаше на иконата, само че зад мен хората казаха „ей там до свещниците дават ябълки“. И ние отидохме и ни дадоха едни ей такива ябълки (А.М.: показва с ръка, че са били много малки), ябълчици“. Според впечатленията на респондентката празникът се е профанизил – хората от квартала отиват „за да се наядат“ с порциите курбан, които се дозират в пластмасови купички, което измества значението му от курбан за здраве към курбан за обяждане. Църквата на този ден прилича на социална кухня, която осигурява безплатен обяд на дошлите възрастни хора.

Друга смушаваща новост е раздаването на ябълки от кашон на входа на църквата, а не от сваления „венец“, който е стоял пет седмици на иконата, с което се обосновава вярването в сакралност на плода. Като естествена реакция от тези впечатления е нежеланието на жената да дойде следващата година отново:

А. М.: Чувстваш ли се разочарована?

В. Р.: Ами да, чувствам се, защо не. Отиват бабички...ама ти казвам 60+. Не за здраве или да занесат на някой, защото казват „Хайде сега да седнем тук, да се наредим на масата“, значи те са там да се наядат.

А. М.: Догодина с тези впечатления ще отидеш ли пак или не?

В. Р.: Не, повече на тази църква не! Аз исках детето ми да види какво значи местен празник и имаше желание да стои вътре да слуша какво казва попа. В тълпата щяха да ми смачкат детето. Мъже, жени...разбираш ли... никой не се съобразява, не гледа кой е около него... И какво? Да ми дадат ябълки от кашон. Казаха ми: „Ние буркани не пълним“ и аз им казах: „Аз не искам да ми го пълните..... Всички хора тръгнаха да се изнизват и ябълките си останаха на иконата...“ Явно не ги раздават на всички, защото една жена излезе с жълта ябълка, хубава, ама точно „златна“ ябълка.

Защо златна ябълка? Златото е символ на чистота (морална и физическа), благосъстояние и просперитет. Плодородието не е единственият смисъл на плода. Много често ябълката е позлатена (облечена с варак), защото златистият цвят символизира вечността (вж. Михайлова 1981: 177). Свойството на златото да бъде нетленно го издига на равнището на сакралното. От това произтича вярата, че предметите, с които се свързва, добиват неговите свойства. Освен това чрез блясъка на метала златото символизира светлината и огъня. Поставена на върха на сватбеното знаме, позлатената ябълка се съотнася с космическия връх, където е небесният огън – слънцето (Иванова 1984: 187).

Макар празникът да запазва основната си структура на провеждане, несъмнено през годините той се променя. Новостите са по посока задоволяване на потребности: получаване на курбан, молитва, ябълка за здраве или за дете, даряване на вещи и възможност за закупуването им.

Другият популярен, практикуван и днес обичай, е „коланче за рожба“. Коланът е важна част от женския традиционен костюм, която препасва жената именно в областта на кръста и корема, все места на тялото, свързани непосредствено с износването на плода. Сред елементите на женските носии особено място заема коланът или поясът, когато се цели обозначаване на жената като омъжена. Той се нарежда сред категоричните знаци на омъжената жена, заедно с връхната дреха, покриването на главата и обувките. Получава се при окончателното договаряне на бъдещия брак и чрез вида си и стойността на материала представя в общността статуса на новото семейство. (Ганева 2003: 95)

Редица обредни действия с пояса показват, че той има семантична връзка с детеродните способности на жената – напр. при родилните, следсватбените обичаи и др. Отделни сведения посочват, че той се е предавал по наследство, за да осигурява леката бременност и раждане на жените в рода. (Ганева 2003: 96) Употребата на колан (пояс) при мъжете също е свързана с възрастово обозначаване. Така действията с него са форма на инициация и за двата пола. Практическата функция на колана (пояса) е в това да придържа, да пристяга (особено на пафтите).

С векове оформянето и вталяването на традиционното облекло продължава да се извършва с помощта на опасване – стегнато в кръста, даващо опора на тялото при работа. Вероятно поради тази причина в наблюденията на пътешествениците в Османската империя (XVI–XVIII в.) с особен интерес сред детайлите от костюмите на българските жени се ползват коланите. (Ганева 2003: 87) Вярването в необходимостта от носене на колан за забременяване и задържане на дете, изглежда не е ново, тъй като има своите дълбоки корени в древността, а връзката му с традицията и предаването през поколенията е подчертана в подаряването му като част от чеиза или получаването му при сватбата. Подходящото опасване, с цел забременяване, задържане и износване на плода, е сред утвърдените традиционни практики, основаващите се на вярата в позитивния изход от контакта на тъканта с женското тяло. (Ганева 2003: 92) Това обяснява и условието коланчето, което се заплита в Горни Воден, да се носи под дрехите, за да има пряк контакт с тялото. Носенето на колан от жената има по-специфична употреба с оглед на изразяване на начало и край. Употребата му е служела, за да обозначи началото на фертилността на жената, а цветовете и украсата – за да привлече вниманието на мъжа, така че да се изрази готовността за брак и впоследствие да „задържи“ детето до успешното му раждане. В края на фертилния период също той е изразявал настъпилите в женското тяло промени, слагайки край на употребата на колани, изработени от ярки на цвят материали, пафти на тях, пискюли, ресни и други орнаменти. Възрастните жени преминават към носене на колани във винени, вишневи или изцяло черни цветове, а ресните, които се считали за символ на възпроизводителните възможности на жената вече престават да се носят свободно пуснати и висящи, а се „подпъхват“, скриват, с което се обозначава края на фертилността. (Ганева 2003: 96) Значението и употребите на тази част от женското облекло го формират като пояс-знак.

Употребата на тази част от облеклото в наши дни е загубила това свое значение, но то се е запазило в ритуала „коланче за рожба“, който се извършва в църквата „Успение Богородично“ (Златната ябълка) в квартал Горни Воден, община Асеновград. Обичаите „златна ябълка“ и „коланче за рожба“ протичат заедно, т.е. с даването на „златната ябълка“ за рожба всяка жена получава и коланче.

Произходът на обичая „коланче за рожба“ се свързва с разказ, който съществува като предание за жена, която през 1818 г. ношувайки в храма преди празника сънува, че на сутринта трябва да излезе пред вратите на църквата, където ще бъде посрещната от друга жена, която ще ѝ даде три макари, с които тя ще я обиколи три пъти и от получените дълги конци ще засуче коланче, което трябва да завърже около кръста си. Същата вечер друга жена, от квартала (по онова време все още село), която имала болен от туберкулоза син, сънувала същия сън. Тя трябвало да отиде в църквата, да носи три макари и да ги даде там на друга жена. Тази сънувана среща действително се осъществила. Жената, която носела изработеното от конците на трите макари коланче се сдобила с дете, а болният син оздравял (Баева 2012: 61–63).

Общото между двете жени е принадлежността към селото и потребността от помощ или чудо за добиване/излекуване на дете. С взаимната размяна на предварително дефинирани дарове те си дават и взаимна помощ. Автентичното обредно заплитане на коланчето се състои в завързването на конеца за чешмата в двора или за вратата на църквата, след което сградата се обикаля до получаването на „колан“ с дължина около метър и половина или по преценка на заплитащите го. След това се сгъва, за да се скъси и да добие вид на аксесоар. Вече готовото коланче се оставя в църквата да придобие сакралност.¹⁰ Традицията по изработването на коланчето е претърпяла промени във времето по посока опростяване на процеса за изработването му. Ако в началото, за да се заплете е било необходимо жената, която ще го носи да обикаля църквата три пъти с макара, сега то се изработва като се засуква от жените, работещи или помагачи в църквата (дъщерята на свещеник Живко, съпругата му Нина). По думите на презвитерата от проведена среща с нея през 2015 г. това опростяване е с цел по-бързото изработване на коланчетата, тъй като няма физическо време да се обикаля църквата за всяко едно коланче. Важно е да се отбележи също, че център на празника е ритуалът с ябълката, а коланчетата не са толкова употребявани. Освен това специфичната употреба на коланчето налага определени изисквания към материала, от който е засукано, както и по отношение на цвета. Необходимо е да бъде изработено от естествени материали (памучен конец) и цветът да бъде светъл (най-често бял, бежов, син или розов). След изработването, коланчето бива осветено в църквата и се носи до забременяването, а впоследствие и до самото раждане, с цел да се задържи бебето. Именно заради тази функция на задържане е важно то да се свали преди влизане в родилна

¹⁰ За повече информация вж Баева 2012: 55–60.

зала. След раждането се съхранява под дюшека на детето или на друго чисто място. Коланчето може да се пере, като водата не се изхвърля, а се изсипва на цветя, например. Тук практиката по съхранение е сходна с тази на неядливите части от ябълката, които не е добре да се изхвърлят, а се препоръчва да се поставят в саксия заради придадения им сакрален характер. За разлика от първия ритуал, тук липсва отделно изчитане на църковен текст, а коланчето се получава с ябълката, свещ, молитвен текст и малка икона на Богородица като част от обичая.

По отношение на твърдението на Вихра Баева, че има комерсиализация в провеждането на практиките по зачеване – аспект, срещу който се обявяват служителите в църквата (Баева 2012: 46) – за целия ритуал, включващ изчитане на молитва, получаване на ябълка, коланче, малка икона на хартиен носител и книжка с молитвено съдържание към 20.11.2016 г. се заплаща сумата от 20 лева. Това от своя страна е форма на комерсиализация на ритуала.

Описаните ритуали са част от множеството традиции на територията на Асеновград, благодарение на които той привлича учени и провокира изследователския им интерес. Важно е да се подчертае тяхната историческа устойчивост и популярност, които всяка година водят вярващи и търсещи от цялата страна. По този начин те не само продължават да се изпълняват, но и се предават през поколенията. Чрез описаните практики Църквата като институция има възможността да преутвърди своята идентичност на обединяваща множество хора и отстояваща семейните ценности. Това е поле, в което тя проявява силата на Божествената мощ, заявявайки човешката нужда от нея.

От изложението могат да бъдат направени няколко извода, свързани с обичаите и влиянието им върху религиозната обособеност на квартала. Обичаят за сдобиване с рожба се състои от три елемента: преспиване в църквата, изработване/освещаване на „коланче за рожба“ и изяждане на „златна ябълка“. Тази структура на обичая се поддържа от църквата (митрополит Николай подкрепя и води литургията в деня на празника) и се съблюдава от жените, които са дошли да се помолят за рожба. За местните хора празникът има и друг смисъл – той е за здраве на семейството и се състои от посещение на службата, хапване от курбана и отнасяне в дома на осветена ябълка. Последните два елемента са силно профанизирани и в известна степен са комерсиализирани заради закупуването на материали, необходими за изпълнението на ритуала. Като резултат са загубили сакралния си смисъл, както става ясно от разказа на респондентката.

Връзката на обичаите за рожба с локалната идентичност на населението може да се обоснове чрез локалната колективна памет за произхода и носителите на обичая. Всеки жител на квартала знае за празника и символиката на ябълката, която се получава от църквата. Местните хора се гордеят с него, тъй като той придава уникалност на района и привлича хора от различни градове, идващи специално за него. Може да се каже, че те приемат от завареното местно население вярата в чудотворната сила на църквата, иконата, златната ябълка и винаги подкрепят думите си с историческия разказ от XVIII в. и свидетелства

за семейства, които след изпълнение на ритуалите след дълго чакане имат свое биологично дете. Това, което остава неясно, е дали двойката провежда и медицинска терапия, или е оставила чудото единствено в Божиите ръце. Фокусирането върху полезността на ритуалите и липсата на информация за други методи цели да засили впечатлението за чудотворство и изцеление.

Жизнеността на обичая се изразява в неговата традиционна ежегодна повтаряемост, което го прави устойчив въпреки настъпващите изменения в изпълнението му. Също така към него правят препратка организирани от фондация „Искам бебе“ молебени за чадородие, които се провеждат в същата църква на дати, различни от тази на самия празник, например денят на християнското семейство през 2016 г. беше повод за такова събиране с цел прочитане на обща молитва за зачеване. Успешността на ритуалите е спорна, тъй като те много често са провеждани в комбинация с медицинско лечение. Следователно не би могло да се твърди еднозначно, че успешна бременност се е случила благодарение изцяло на следването на ритуалите. Безспорно те могат да помогнат на психологическо ниво за осмислянето на бездетството като проблем, който не е свързан с обвинения и не се възприема като изкупване на грехове. В тази връзка разсъждава доц. Станка Христова: „Бездетността се възприема, оценява и преживява като наказание за лична или семейна вина, като изкупление за грях и греховност. Фолклорът асоциира бездетността с негативни морални характеристики, които, от една страна, биват интерпретирани като причина за безплодието, поради което то се преживява като вид наказание и изкупление“.

(Христова 1999: 56)

Именно това психолозите, работещи с двойки с репродуктивни проблеми наричат „падане на бариерите“, когато жената се успокои и се освободи от стреса. В случаите, в които има медицински доказана причина, молитвата, коланчето и ябълката не биха могли да бъдат достатъчни. Правят се редица изследвания, а в някои случаи ин витро процедури, операция или медикаментозно лечение. В тези случаи трудно можем да отдадем заслугата за бременността на традиционните ритуали, колкото и силна вяра да сме вложили в изпълнението им.

Въпреки тези съмнения, има хора, които вярват в чудотворната сила на иконата и на успешността на ритуалите. Това се изразява във водения списък с имена на деца, чиито родители са се върнали да ги кръстят там или да ги завеждат на мястото, което считат за важно за появата им. Служителите в църквата водят собствен неофициален регистър на бебетата, родени след посещение и изпълняване на практиките. Към 26.04.2015 година техният брой е 352 бебета, като са включени само тези, чиито родители са дали сведения за раждането им, което означава, че пълният им брой многократно надвишава този. Самият факт, че родителите вписват имената на децата си в този регистър означава, че те отдават раждането им (отчасти или напълно) на посещението си на тази църква и изпълнението на ритуалите по зачеване, проведени и благословени от отеца. Презвитера Нина Николова гордо разказва за списъка и от увереността ѝ мога да направя заключение, че за нея това потвърждава и аргументира чудодейната

помощ, която ритуалите оказват. Твърдението за ефикасност на тези практики се основава на факта, че родителите кръщават децата си в конкретната църква като израз на благодарност за успешното сдобиване с дете. Вярващите оставят и дарове – бебешки дрешки, които могат да се закупят.

Важно е да се подчертае, че празникът представлява интерес не само за християните, а и за мюсюлманите (Баева 2012: 45). Този интерес не е изнедадващ, тъй като населението в квартала съжителства в синкретизъм. Преди всичко, наред с направените изводи, празникът е повод за сближаване на общността.

Литература:

Баева, В. 2012. *Нишката на живота. Между коланчето за рожба и Богородичния пояс*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“ [Baeva, V. 2012. *Nishkata na zhivota. Mezhdur kolancheto za rozhba I Bogorodichnia pojasa*, Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”]

Баева, В. 2013. *Разкази за чудеса. Локална традиция и личен опит*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“ [Baeva, V. 2013. *Razkazi za chudesata. Lokalna tradicija I lichen opit*. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”]

Беновска-Събкова, М. 1995. *Змеят в българския фолклор*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“ [Benovska-Sabkova, M. 1995. *Zmejat v balgarskiyat folklor*. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”]

Ганева, Р. 2003. *Знаците на българското традиционно облекло*. София: УИ „Св. Климент Охридски“ [Ganeva, R. 2003. *Znacite na balgarskoto tradicionno obleklo*. UI “Sv. Kliment Ochridski”]

Иванова, Р. 1984. *Българската фолклорна сватба*. София: Издателство на БАН [Ivanova, R. 1984. *Balgarskata folklorna svatba*. Sofia: Izdatelstvo na BAN]

Михайлова, Г. 1981. Костюмът в българската обредност. – В: *Обреди и обреден фолклор*. София: Издателство на БАН, 168–185. [Mihailova, G. *Kostjumat v balgarskata obrednost*. – V: *Obredi I oreden folklor*. Sofia: Izdatelstvo na BAN]

Христова, С. 1999. *От Франкенщайн до Доли. Морал и изкуствена прокреация*. София: ИК Христо Ботев [Hristova, S. *Ot Frankenstein do Doly. Moral I izkustvena prokreacija*. Sofia: IK Hristo Botev]

Шнитер, М. 2001. *Молитва и магия*. София: УИ „Св. Климент Охридски“ [Shniiter, M. *Molitva I magia*. UI “Sv. Kl. Ochridski”]

Prasad, A. 2012. *Like a virgin: How Science Is Redesigning the Rules of Sex*. Oxford: Oneworld Publications

Периодика

Асеновградски диалог, № 12, 25–31 март 2010, с. 3

Асеновградски новинар, № 13, 4 апр. 2011, с. 8 : с ил.

Асеновградски новинар, № 14, 11 апр. 2011, с. 4 : с ил.

Бездетни ядат ябълки за първа рожба. На петата събота от Великия пост в Горни Воден се прави ритуал за зачеване пред чудотворната икона на св. Богородица Благодатна. // 24 часа, № 97, 10 апр. 2011, с. 19 : с ил.

Кандева, Елица. Богородица Благодатна дарява рожби. В ритуал Златна ябълка в (църквата „Света Богородица Успение“ в) Горни Воден раздават благословени плодове на бездетните. // 24 часа, № 2, 4 ян. 2010, с. 23: с ил.

Мачковска, Татяна. Златна ябълка дарява рожба. Богородична икона благославя бездетни жени в село Горни Воден. // Седмичен труд, № 52, 29 дек. 2010, с. 47: с ил.

Христова, Елица. На молитва за рожба в Горни Воден. // 24 часа/ Пловдив, № 64, с. 5 с ил./, № 90, 2 апр. 2009

Електронни източници:

Билбордове канят бездетни на молебен за чадородие в Троянския манастир: <http://www.24chasa.bg/Article.asp?ArticleId=5000845> (Последно влизане 21.06.16)

Жития на светиите. Синодално издателство, София, 1991 година, под редакцията на Партений, епископ Левкийски и архимандрит д-р Атанасий (Бончев): http://www.pravoslavieto.com/life/09.09_sv_Joakim_Anna.htm#2 (Последно влизане 21.06.16)

Каралийчев, Ангел. Тримата братя и златната ябълка. <https://chitanka.info/text/3565/2#textstart> (Последно влизане 15.04.2018)

Попова, Биляна. Ябълката като символ на плодородие и любов в народната култура <http://www.etar.org/izdania/erotika2008/61.pdf> (Последно влизане 15.04.18)

Храм „Света Богородица успение – златна ябълка“. История на храма: <http://zlatnaiabalka.com/index.php/layout> (Последно влизане 17.04.2018)

Докторант Атанаска Маджарова

Катедра „Социология и науки за човека“, Философско-исторически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Ул. „Костаки Пеев“ 21,

4000 Център, Пловдив

Е-адрес: atanaska19@abv.bg